

IVAN DOROVSKÝ

KDE A KDY ZAČÍNÁJÍ DĚJINY SLOVANSKÝCH LITERATUR?

Abstract

The Slavonic literatures and their origin in space and time

The great work of the Byzantine philosophers comprises the creation of a language for the Slaves (fourth to be used in liturgy, legislative, cultural and artistic contexts), as well as translations of the Bible and the activity of three literary schools. Evidence is made of the role of Constantinople and Thessalonica, while imprecisions are corrected and questions as follows are made: Where were scriptoria of Great Moravia? Why the first Slavonic poetic composition, the first Slavonic Law and other texts in Old Slavonic are not considered among the most important European and World literary legacy?

Key words

Thessalonian brothers ■ Old Slavonic language ■ Great Moravia ■ Byzantine culture ■ liturgical texts ■ Glagolitic script ■ Cyrillic script ■ literary schools ■ first Slavonic literary language

I.

Zamýšlím-li se nad začátky slovanského písma a písemnictví, pak hned na začátku musím říci, že vytvoření jednotného staroslověnského jazyka jako čtvrtého liturgického, kulturního, uměleckého a legislativního jazyka, překlady i originály náboženských a jiných textů a vznik tří velkých literárních škol – velkomoravské, preslavské a ochridské – to samo o sobě je epochální dílo.¹ Soluňští filozofové Konstantin-Cyril a Metoděj vypěstovali a povýšili na literární jazyk jihomakedonský dialekt, který měl podle F. Wollmana *všecku živou jadrnost lidového výrazu*

¹ Vlášek, Josef: *Velkomoravská literární škola*. In: Příspěvky k morfologii a sémantice literárněvědných termínů. Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV, Praha 1974, s. 87–96.

a jeho kořenitou vůni, značnou ohebnost morfológickou i syntaktickou rozmanitost, jazyk, jehož schopnost tlumočítí teologické finesy zvýšena šťastným a nepřehnaným upotřebením terminologie řecké i latinské/.../, zavedení tohoto literárního jazyka do slovanské bohoslužby jako jazyka posvátného, rovnocenného latině a řečtině/.../, a do církevní organizace, uskutečněné nejprve na Velké Moravě a v Pannonii s možností dalšího šíření, jež mohlo obemknouti jednotným poutem bohoslužebného a literárního jazyka všechny Slovany, byl velký kulturní čin.²

Staroslověnština = linqua slavica, o jejímž původu pátral mj. Josef Dobrovský, který vymezil objektivní kritéria, na jejichž základě pak našly slovanské jazyky své místo v rodině slovanských jazyků a kultur. Radoslav Večerka nazval nejstarší slovanský spisovný jazyk bulharský původem a *velkomoravský místem prvotního použití*.³

Již na konferenci v Brně koncem května 2013 jsem poznamenal, že nám dosud chybí výklad díla slovanských apoštolů v širších evropských souvislostech. To, že se o nich píše, že jsou tvůrci slovanského písma a zakladatelé slovanského písemnictví, je správné, ovšem podle našeho názoru přece jen nevystihuje skutečnou velikost Konstantina-Cyrila a Metoděje.⁴ Dílo Konstantina-Cyrila a Metoděje nemůže být podle mého soudu správně a v úplnosti pochopeno, pokud je nespojíme s historickou situací, především se stavem a rozvojem západního a jihoslovanského, balkánského světa v druhé polovině 9. století. A pokud se odborníci i politici neshodnou na tom, že to byla **byzantská mise. Dokud objektivně a bez jakékoli předpojatosti si nepřiznáme, že to byla byzantská mise, vyslána byzantským císařem Michalem III., že to nebyla tedy ani makedonská, ani bulharská, ani řecká či nějaká jiná mise, vždycy se bude v literatuře i v politice objevovat nacionalistický výklad.**

O misi Konstantina-Cyrila a Metoděje existuje velmi bohatá odborná literatura. Ovšem téměř všechna základní fakta můžeme nalézt v tzv. *Životě Konstantinově* (ŽK) a *Životě Metodějově* (ŽM),⁵ které jsou nejuvěrohodnějším pramenem o jejich životě a činnosti.

² Wollman, Frank: *Slovesnost Slovanů*. Praha 1928, s. 11.

³ Večerka, Radoslav: *Slovanské počátky české knižní vzdělanosti*. Praha 1963. Tam též bibliografie. Ve středověku a raném novověku staroslověnština plnila u jižních a východních Slovanů podobnou funkci, jako jinde v Evropě latina.

⁴ Viz můj referát na konferenci v Brně v květnu 2013. Sborník z konference je v tisku.

⁵ Vašica, Josef: *Literární památky epochy velkomoravské*. Praha 1996, s. 227n. a 277n.

Podle historické věrohodnosti můžeme prameny a tvrzení v nich rozdělit do tří základních typů: 1. věrohodné, odpovídající faktům, 2. předpokládané, že jsou pravdivé, 3. legendární.

Při výkladu o soluňských filozofech vycházím ze správného předpokladu, že Konstantin-Cyryl a Metoděj byli všestranně vzdělaní polygloti, kteří před příchodem na Velkou Moravu vyrůstali a působili v mnohonárodnostním, polylingvním a multikulturním prostředí jak v Soluni, tak také v Konstantinopoli.

Soluň, rodiště bratří Konstantina-Cyryla a Metoděje, byla po Konstantinopoli druhým největším městem v byzantské říši. V Soluni se nemluvalo pouze řecky a slovanskými nářečím, jak se nejčastěji v literatuře uvádí, nýbrž také hebrejsky a možná také arabsky (obchodníci, kupci).⁶ Bylo to tedy mnohonárodnostní a polylingvní město.

Konstantinopol, hlavní město byzantské říše, byla půlmilionovým velkoměstem, polis. Také ji tak Řekové nazývali. Polis.⁷ Sídlił zde patriarcha, který se považoval za rovnocenného římskému patriarchovi.⁸ Bylo to mnohonárodnostní, polylingvní a multikulturní město. Kromě řečtiny tu v různých stoletích zněla např. hebrejšťina, aramejšťina, arménšťina, peršťina, arabšťina (ta byla jazykem nejbohatších světových literatur a sehrála obdobnou úlohu jako latina v Evropě), turečťina, koptšťina, četná slovanská nářečí aj.

V četných odborných pracích se často konstatuje, že soluňští bratři patřili k nejvzdělanějším osobnostem v Byzanci. Ovšem méně nebo vůbec se neuvádí, kde vzdělání získali. Vzdělávací systém byl v Byzanci založen na principech, které platily v helenistickém období. Skládal se ze tří stupňů: základního, středního a vysokého.

V prvních stoletích našeho letopočtu existovalo v Byzanci několik duchovních center, kde mladí lidé získávali světské vzdělání z různých vědních disciplín. V Athénách působila filozofická škola neoplatoniků, Alexandrie proslula jako centrum, kde se studovala medicína, v Antiochii a Gaze byly školy rétoriky a v Bejrútu prosluli profesori práva. Všechna uvedená střediska padla v 7. stol. do rukou Arabů.

Konstantinopol zaujímala ve školství zvláštní postavení, které vyplývalo z jejího postavení hlavního města říše a zároveň města- městského státu. Sem se uchylovali intelektuálové ze všech jejích částí.

⁶ Později, až do současnosti, také např. bulharsky, srbsky, gruzínsky, hebrejsky a dalšími jazyky.

⁷ Tak vznikl název Is tin poli = Istanbul.

⁸ *Slovník antické kultury*. Praha: Svoboda 1974, s. 322).

První údaje o vysoké vzdělávací instituci v Konstantinopoli pocházejí z doby vlády císaře Theodosia II. (408–450). Byl to slabošský panovník, ale ovládal latinu a řečtinu a vyznal se v mnoha vědeckých disciplínách. Byl velmi vzdělaný. Dekretem z 27. února 425 založil státní univerzitu, panepistimion, na níž se studovala rétorika, gramatika, práva a filozofie. Byly vytvořeny katedry řecké a latinské gramatiky a rétoriky, filozofie a práva. Ve skutečnosti tím vlastně začínají dějiny vysokého školství v Konstantinopoli.⁹ Kromě filozofie a průvodních disciplín, jakými byly aritmetika, geometrie, hudba a astronomie, se vyučovala rovněž medicína. A také právo. Dokonce jsou známá jména některých profesorů.¹⁰ Do Konstantinopole přicházeli studovat mladí lidé ze všech konců říše, dokonce i z Arménie.

Univerzita prodělala složitý vývoj. V polovině 9. stol. kaisar Bardas se rozhodl univerzitu v jednom z císařských paláců, zvaném Magnaura, zreformovat.¹¹ Do čela této školy byl ustanoven významný Lev Matematik, nesporně jeden z nejschopnějších odborníků v té době.¹²

Vraťme se však k soluňským filozofům. Byzantský císař Basileios I. usiloval poznat slovanskou liturgii a slovanské písmo, chtěl získat Slovan v říši pod kulturní i politický vliv Byzance. Roku 882 Metoděj kvůli ústním a písemným udáním se dostavil do Konstantinopole, kde se setkal s císařem a snad zanechal k prověrce, ke kontrole spolu se dvěma svými žáky překlady některých bohoslužebných knih z řečtiny do staroslověnštiny.

Metodějovi žáci byli vysláni do Konstantinopole, aby vstoupili do byzantských služeb a vysvětlili císaři slovanské písmo a liturgii. A tím chtěli prosadit, aby Slované prostřednictvím slovanské kultury se zařadili k evropským národům. Dovolím si opakovat některé otázky, které jsem po-

⁹ Na konstantinopolské univerzitě, která se nacházela v Kapitolu, působilo 31 profesorů, jeden filozof, dva právníci, deset řeckých a deset latinských profesorů gramatiky, pět řeckých a tři latinští rétoři. Podotkněme, že až do prvních desetiletí 7. stol. byla latina úředním jazykem v říši, ačkoli v její východní části vždycky převládala řečtina. Někteří makedonští paleoslavisté často opakují, že v Ochridu v době působení Klimenta vznikla prý první univerzita v Evropě. Považuji to za nesmysl. Mají snad někde doloženo, že existovaly v Ochridu nějaké katedry a nějakí profesori (přirozeně kromě Klimenta)?

¹⁰ Radić, Radivoj: *Vizantija, purpur i pergament*. Beograd 2008³, s. 21.

¹¹ Byl to bratr císařovny Theodory a strýc císaře Michaela III.

¹² Tzv. magnaurská univerzita prodělala četné vzestupy a pády. V polovině 10. stol. za vlády známého císaře a historika encyklopedisty Konstantina Porfyrogeneta (905–959) dosáhla nebývalého rozkvětu. Ovšem za vlády Basileia II. (976–1025), kterého nezajímala literatura, věda a umění, škola přestala existovat.

ložil již několikrát jinde.¹³ **Kdo byli ti dva žáci?** Byli to budoucí biskup Konstantin Preslavski a překladatel starozákonních knih Presbyter Grigoriij? A jak skončili?

Táží se sám sebe a ptám se vás: Proč se například málo ví, že na průčelí univerzitní knihovny St. Genevieve v Paříži, která je součástí komplexu Sorbonny, se mezi jmény významných světových filozofů nachází také jméno Konstantina-Cyrila. To mj. ukazuje, že mise, vyslána Byzancí na Mravu, aby ji získala na stranu východního pravoslaví, dostala ve své historické realizaci významný humánní smysl a široké evropské rozměry.

Proč si málo uvědomujeme, proč neuvádíme melodický hymnus velkého skladatele Ference Liszta (1811–1886) z počátku 19. století, věnovaný soluňským bratrům, v kterém oslavuje jejich dílo? A také proč se málo ví, že rakouský skladatel Johann Haydn (1737–1806), bratr velkého skladatele Josefa Haydna (1732–1809), složil v 18. stol. oratorium na počest Konstantina-Cyrila a Metoděje? Proč se málo připomíná Janáčkova *Glagolská mše* a s ní spojený tvůrce glagolice Konstantin-Cyril?

Všechny dosavadní výklady v desítkách knih, statí, studií, rozbořů, rozprav, univerzitních i veřejných přednášek zdaleka neodpovídají na otázku: Proč např. pamflet *O písmenech* mnicha Chrabra (jméno mnozí pokládají za pseudonym, ale je skutečně pseudonymem?), který vznikl ve století soluňských bratří, aby obhájil jejich dílo, se nebývale šíří právě ve stoletích evropského humanismu v četných opisech, variantách a kompilacích od Athosu po Balt?

Dílko *O písmenech*, které vzniklo bezprostředně po roce 893, odráží vrchol ledovce úsilí o zavedení staroslověňštiny jako oficiálního jazyka v Bulharsku, hájí cyrilometodějské dílo, slovanské písemnictví před útoky nejen Byzantinců, jak se zjednodušeně tvrdí, nýbrž také proti těm Bulharům, kteří byli s nimi spjatí. A víme a můžeme předpokládat, že byl v samotné bulharské říši značný odpor proti zavedení slovanské liturgie.¹⁴

Chybí mi analýza toho, jak dalece bylo slovanské společenství v uvedeném období etnoteritoriálně a etnokulturně diferencováno. Nepřesvědčuje mě tvrzení některých paleoslovenistů, že slovanské společenství bylo již mnohem dříve diferencováno, když jiní lingvisté tvrdí, že až do devadesátých let 9. stol. nelze dost dobře diferencovat západoslovanské jazyky a jihoslovanské jazyky jako už zformované větve a hledat

¹³ Např. na konferenci v Brně koncem května 2013. Sborník je v tisku.

¹⁴ *Речник на българската литература*, 3. Софија: издателство БАН, 1982, s. 581–582.

kritéria důsledného vymezení mezi těmito větvemi toho typu, jaká byla použita pro západoslovanské a jihoslovanské jazyky podstatně mnohem pozdější doby.¹⁵

Jestliže na přechodu od antiky ke středověku sloužila latina a řečtina jako most k nové době, pak ve vrcholném středověku, kdy vstoupily do historického oběhu nová středověká etnika, stávají se uvedené jazyky více méně překážkou. Jazykový režim držel národy *hluché a slepé*, jako to lapidárně, srozumitelně, výstižně vyjádřili soluňští bratři. Spor o jazyk, který vedli Konstantin-Cyryl a Metoděj s tříjazyčníky, nebyl pouze sporem o jazyk, o písmo, nýbrž spor o humánní právo národů na nezávislý rozvoj. A jak se ukázalo později, národy začaly psát a číst ve svých hovorových jazycích.

Žáci a odchovcí soluňských bratří podobně jako jejich učitelé zůstali věrni byzantské tradici. Tradice ovšem často bývá příležitostí k tvorbě mýtů, k zjednodušování a zkseslení historických reálií. Musíme však objektivně připustit, že z ní vyrostla vyspělá slovanská vzdělanost. **Konstantin-Cyryl a Metoděj jsou prvními učenci v Evropě, kteří položili otázku mluveného jazyka v literatuře.** Teprve později se v jejich šlépějích vydali např. Mistr Jan Hus (asi 1371–1415), německý reformátor Martin Luther (1483–1546), který z řečtiny a hebrejštiny přeložil Bibli. Obdobně jako Konstantin-Cyryl napsal pak *Traktát o překládání* (1530). Jeho jazyk a styl výrazně ovlivnily a přispěly k utváření spisovné němčiny. Pokračovatelem a praktickým realizátorem myšlenky zavedení německé liturgie byl také Thomas Müntzer (1490–1525) a mnozí nebo všichni evropští humanisté. Nové překlady Bible v 15. a 16. stol. do jednotlivých národních jazyků vyvolaly především objevení knihtisku, pád Konstantinopole (1453), po němž odešlo mnoho řeckých učenců s rukopisy do Benátek a jiných západoevropských měst, renesance aj.¹⁶

Podívejme se krátce na otázku, zda existovalo na Velké Moravě jedno nebo několik center. O Starém Městě se píše jako o velkomoravském Velehradu.¹⁷ Podle mého soudu ovšem nelze mluvit o jednom centru. Sídlním útvarem byla velká hradiska. Bylo zřejmě několik center: Mikulčice, Pohansko, Staré Město, Bratislava, Nitra aj. Příkláním se k tvrzení, že v krátkém časovém období mohlo působit několik center, která sehrávala úlohu centra a periferie. Ovšem literární škola byla asi pravděpodobně

¹⁵ *XI. medzinárodný zjazd slavistov Bratislava 30. augusta–8. septembra 1993. Záznaky z diskusie k predneseným referátom.* Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 1998, s. 82.

¹⁶ *Slovník biblické kultury.* Praha: ewa edition, 1992, s. 15n.

¹⁷ Hrubý, Vilém: *Staré Město – velkomoravský Velehrad.* ČSAV, Praha 1965.

pouze jedna jediná. A skriptoria, o nichž nevíme vůbec nic, byla zřejmě soustředěna na jednom místě.¹⁸

Má se za to, že všichni cyrilometodějští žáci byli Slované. Opravdu byli jenom Slované? Nebyli mezi nimi Byzantinci? Nevěřím, že byla družina složena ze samých žáků slovanského původu. Naopak: někteří z nich mohli být Řekové, kteří znali slovanská nářečí, nebo dokonce mohli to být vzdělanci jiných národností. V 9. stol. nebyl takový nacionalismus jako dnes.

Lze důvodně předpokládat, že Byzanc, která vyslala slovanské věro-zvěsty na Moravu, měla v úmyslu upevnit řečtinu jako jediný jazyk jak v Byzanci, tak také v nově vzniklé slovanské církvi v Bulharsku. Prý podobně jako latina u těch národů, které byly podřízeny římské říši.

Nabízí se otázka: Proč se Metodějovi žáci po vyhnání z Moravy vydali přímo do bulharské Plisky a Preslavi a nikoli do Konstantinopole, kde kdysi byla sestavena jejich mise? Uvádí se, že byli srdečně přijati se všemi poctami a hned zaujali vedoucí pozice v církevním a kulturním životě bulharského hlavního města.

Položme si **otázku:** Postarala by se Byzanc o vytvoření slovanského písemnictví, pokud by nebyl dán podnět z Velké Moravy? A Vatikán požehnal tomuto písemnictví prý údajně jedině proto, že si byl jistý, že se mu podaří vrátit bumerang zpět na Balkán, což se mu prý podařilo. Jinak svatá římská církev si zachovala věrnost dogmatu k trojjazyčnosti.

Mise Konstantina-Cyrila a Metoděje nebyla dobovatelská, nýbrž sebezáchovná, nechtěli brát jiným, nýbrž uchovat a rozvíjet to, co je jejich, co je identifikuje a odlišuje od jiných. Jejich zásluhy spočívají mj. také v tom, že pozvedli rodové a národnostní sebevědomí středověkých Slovanů, kteří si na základě hlaholice a cyrilice začali budovat svou identitu a definovat se prostorově, geograficky, kulturně a duchovně. Konstituování slovanského písemnictví, školství, práva na základě římsko-byzantského nomokánonu, oč se zasloužil také Rastislav, vytvořilo základ pro další složitý vývoj.

II.

Obávám se, že až pominou, skončí všechny akce (konference, diskuse, edice, koncerty aj.), nastane opět v dalších letech jakýsi klid a bude se

¹⁸ Viz Vlastivěda moravská: Země a lid. 5. Dějiny Moravy, díl 1.: Válka, Josef: *Středověká Morava*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1991, s. 23.

čekat na vzpomínkový 24. květen, který se u východních Slovanů a u Bulharů a Makedonců slaví jako den slovanského písemnictví a kultury, nebo na 5. červenec či na nějaké další výročí spojené s Konstantinem-Cyrilem a Metodějem a jejich žáky, především s Klimentem, Naumem, resp. Gorazdem. A budeme zase opakovat známé skutečnosti, aniž bychom zasáhli podstatně do vzdělávacího systému. Žáci a studenti budou mít o Velké Moravě a byzantských filozofech neúplné, kusé, nepřesné informace, které jim nabídnou středoškolské učebnice a existující odborné práce.

Vzal jsem namátkou učebnice a čítanky dějin české a slovenské literatury, určené žákům vyšších tříd (tj. gymnázií) středních škol. První čítanka je z roku 1928. Byla sestavena významnými odborníky.¹⁹ Nejstarší česká literatura v ní začíná *Hospodine pomiluj ny!*, kterou autoři kladou na začátek staročeského písemnictví. V *Stručných dějinách české a slovenské literatury*,²⁰ vydaných o třicet let později a v jiných společenských podmínkách (1958), jsou staroslověnskému písemnictví věnovány pouze dvě stránky. O jazyce se píše, že *jeho základem bylo makedonské nářečí starobulharského jazyka z okolí města Soluně v Řecku*. Také autoři uvedených dějin považují za nejstarší českou duchovní píseň *Hospodine pomiluj ny*, která vznikla z *tradice staroslověnské kultury*. Nenajdete v nich ovšem ani zmínku o tom, že Konstantin – Cyril je autorem **první slovan- ské básnické skladby** *Proglas (Předzpěv) k čtveroevangeliiu*. Neuvádějí se ani další originální a přeložená díla, která vznikla na Velké Moravě, třebaže např. v nejnovějších *Dějinách Moravy* se píše, že *nejdůležitější kapitolou kulturních dějin Velké Moravy je nepochybně písemnictví*.²¹

Mnohem objektivnější, odborně podložený je výklad o překladatelské a původní tvorbě soluňských bratří v *Dějinách slovenské literatury* z roku 1962.²² *Verozvestovia zostavením písma a vlastnou literárnou činnosťou založili našu literárnu tradíciu*,²³ píše se v nich. Uvádí se dále, že literární tvorba Cyrila a Metoděje a jejich žáků na Velké Moravě se skládá jednak z překladů liturgických a církevně právních knih a jednak z původních textů. Jako významné původní literární dílo a pro *dějiny Velké Moravy*

¹⁹ *Čítanka pro vyšší třídy škol středních. (Pro gymnázia a reálná gymnázia)*. Sestavil Jaroslav Vlček, Praha 1928.

²⁰ Balajka, Bohumil – Tichý, Vítězslav – Páleníček, Ludvík: *Stručné dějiny české a slovenské literatury*. Praha: SPN, 1958.

²¹ Viz cit. *Dějiny Moravy*, díl 1, s. 28.

²² Mišianik, Ján – Pišút, Milan – Petrus, Pavol – Gregorec, Ján – Števček, Pavol: *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava: Osveta, 1962.

²³ Tamtéž, s. 10.

nejcennějším pramenem domácího původu jsou tzv. Moravsko-panonské legendy,²⁴ zdůrazňují slovenské literární dějiny.

V *Dejinách slovenskej literatúry*²⁵ se uvádí známé skutečnosti, že se křesťanství šířilo ještě před Konstantinem-Cyrilem a Metodějem, že tu působili byzantští, italské a německé misionáři, u kterých je třeba předpokladat, že kvůli úspěšnější pastorácii museli přeložit do řeči lidu aspoň základní náboženské texty (*Otčenáš, Verím, Desatero*) a křstné, spovedné a jiné formule, jednako z tejto literatúry pred príchodom Cyrila a Metoda nič nezachovalo. Po naše časy sa nezachovala ani ústná ľudová slovesnosť.

A ještě jsem si vzal slovenskou *Rukoväť literatúry*.²⁶ Na necelých dvou stránkách podává mj. periodizaci slovenské středověké literatury, kterou dělí na dvě základní období: na staroslověnské období (800–1000) a na období latinské literární kultury (1000–1500). Jsou uvedeny všechny základní staroslověnské literární památky. *Předzpěv (Proglas) k čtveroevangeliu* hodnotí jako *prvé, jedinečné a skutočne literárne dielo* a za pravděpodobného autora považuje Konstantina.

V žádné z uvedených učebnic, čítanek a dějin literatury ovšem nenajdete např. zmínku o tom, že církevněslovanský (staroslověnský) jazyk a vzdělanost zasáhly také do kulturního vývoje Rumunů, že částečně a nikoli příliš dlouhodobě také ovlivnily Maďary, Albánce i Litevce.

V *Životě Konstantinův* autoři slovenských dějin zdůrazňují dramatickost a dojímavost některých částí, např. Konstantinovy polemiky v Benátkách, kde hájil slovanskou liturgii proti trojjazyčnickům. V dosavadních odborných pracích se podle mého soudu málo zdůrazňuje, že Konstantin ovládal nejen antickou a byzantskou učenost, nýbrž dobře se orientoval také v židovské, perské, syrské, chazarské i islámské kultuře.

Třebaže *Život Konstantinův* – tato originální literární památka je označena jako legenda a taková ve skutečnosti je, obsahuje mnoho pravdivých historických informací a logických argumentací. Je ovšem přirozené, že jako legenda musela obsahovat také některé zázraky při výkladu filozofa života, např. jak vykouznil zázračnou vodu, jak utišil moře nebo jak ho Bůh zachránil před otrávením aj. A hlavně jak se mu zjevil Bůh, složil

²⁴ Josef Válka v citovaných *Dějinách Moravy*, díl 1, s. 29, o nich píše, že *nejvýznamnější literární památkou velkomoravského období je Život Konstantinův*.

²⁵ *Dějiny slovenskej literatúry*. Bratislava: Osveta 1962, s. 11.

²⁶ *Rukoväť literatúry*. Košice – Bratislava 1998.

písmena a začal psát slova evangelia: Na počátku bylo slovo a slovo bylo u Boha a Bůh byl slovo...²⁷

Vzal jsem pro srovnání také akademický *Lexikon české literatury*.²⁸ Samostatné heslo o Konstantinu-Cyrylu ani o Metodějovi v něm bohužel nenajdete. Stejně jako byzantské filozofy nenajdete v českých, slovenských, polských i ruských a ukrajinských literárních slovnících vydaných v posledním dvacetiletí u nás v nakladatelství Libri.²⁹ Zkrátka, podle lexikografických příruček jejich díla nejsou, nepatří do dějin uvedených slovanských národních literatur. Není vám to divné?

Ovšem v Encyclopédii slovenských spisovateľov³⁰ je tomu jinak. Je v ní rozsáhlé heslo **Konštantín a Metod**. V něm je značně podrobně pojednáno o jejich životě a činnosti, o jejich přeložené a originální tvorbě. Je zřejmé, že Konstantin měl básnické nadání. Uvádí se, že už jako student Konstantin psal verše, např. modlitbu věnovanou Řehoři (Gregoru) Nazianskému *Ó Řehoři, člověče tělem* (má 14 veršů) a dalších třináct Konstantinových textů (např. texty o nalezení ostatků sv. Klimenta římského, disputace u Chazarů o pravosti křesťanské víry aj.) byly napsány přirozeně původně řecky. Později si je (nebo většinu z nich) s největší pravděpodobností sám přeložil do staroslověnštiny. Jsou mj. také svědectvím o Konstantinově schopnosti a umění vést polemiku sokratovsky, tj. kladením otázek, na které se odpovídá tak, jak si to žádá tázající. Jak uvádí Josef Vašica³¹, Konstantin-Cyryl znal zpaměti např. také spisy Dionysia Areopagity, v nichž se projevuje silný vliv novoplatonika Prokla (410–484).

Tak mě napadá, zda slovanské písmo, tj. hlaholici, a slovanské knihy nesestavil Konstantin dříve, než byl požádán moravským knížetem byzantským císař, aby vyslal učitele na Velkou Moravu. K uvedené myšlence poznamenávám, že Ivan Dujčev v práci *Въпросът за византийско-*

²⁷ Vašica, Josef: *Literární památky epochy velkomoravské*. Praha 1966, s. 249.

²⁸ *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, sv. II K–L. Zpracoval autorský a redakční kolektiv, vedoucí redaktor PhDr. Vladimír Forst, CSc. Praha: Academia 1993.

²⁹ *Slovník českých spisovatelů*. Praha: Libri, 2000; *Slovník polských spisovatelů*. Praha: Libri, 2000; *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Praha: Libri, 2001.

³⁰ *Envyklopédia slovenských spisovateľov*, 1. zväzok. Bratislava: Obzor, 1984, s. 307–310

³¹ Vašica, Josef: *Literární památky epochy velkomoravské*, s. 258–259.

-славянските отношения³² uvádí doklady, že *slovanská abeceda a slovanské knihy zdály se byzantským císařům již před Konstantinem-Cyrilem nejlepším prostředkem pro řešení slovanské otázky, působící velké vnitřní nesnáze v říši*.³³ Takže podle Vašici to, co se uvádí v ŽK, má reálný základ.

Všeobecně se má ve slavistice za to, že hlavním Konstantinovým originálním básnickým dílem je skladba *Proglas (Předzpěv)k překladu čtveroevangelia*, skládající se ze 110 dvanáctislabičných veršů s césurou nejčastěji po páté a sedmé slabice. Je to obhajoba práva mít vlastní liturgický jazyk. Konstantinovy jsou patrně také další texty, např. ten, který se zachoval v latinsky psaném rukopise ve Freisingenu nebo *Písňový kánon o sv. mučedníku Dimitrijovi*.

Některé texty, které se připisují Konstantinovi, mohly být Metodějovy nebo se na nich mohl podílet jeden nebo druhý z bratrů. Nejdůležitější právní texty parně připravili oba bratři, ale později je překládal nebo tvořil sám Metoděj. Jeho literární činnost je přirozeně těsně spjatá s činností Konstantina-Cyrila. Spolupracovali mj. na překladu *Nového zákona* a *Žalmů*, přeložili z řečtiny *Zákon sudnyj ljudem*. Je to překlad 17. titulu byzantského zákoníku *Eklogy*. Metoděj přeložil z řečtiny sbírku církevních ustanovení *Nomokánon*. Proč nepovažujeme za významnou Metodějovu *Adhortaci k velkomoravským knížatům-soudcům* (slovenští odborníci to uvádějí jako *Napomenutie k vladárom*)³⁴, která v mnohém vychází nebo navazuje na *Nomokánon* i na *Zákon sudnyj ljudem*? A cožpak není epochální Metodějův překlad celého *Starého zákona*? Tím spíše, že se při jeho překladu s největší pravděpodobností držel bratrových, tj. Konstantinových překladatelských principů, které vyložil při překladu čtveroevangelia. Vycházíme-li pak ještě ze současné teorie překladu, že každý překlad uměleckého díla představuje samostatné literární dílo, pak nám nebrání nic považovat obrovské překladatelské dílo soluňských bratrů i jejich žáků za originální, specifické a svěbytné, které položilo základy slovanské literární tradice.

Byzantští filozofové založili po příchodu na Velkou Moravu literární školu, v níž za 40 měsíců působení vychovali mnoho desítek svých žáků, z nichž vysvětlili několik kněží. Z nichž někteří jsou známí:

³² Dujčev Ivan: *Въпросът на византийско-славянските опити за създаване на славянска азбука през първата половина на IX век*. Известия на Института за българска история 7, София 1957, s. 252n.

³³ Vašica, Josef: cit. dílo, s. 269.

³⁴ *Encyklopédia slovenských spisovateľov*, 1.svázok. Bratislava: Obzor 1984, s. 309.

Kliment a Naum Ochridský a Gorazd, který se ovšem po Metodějově smrti nikdy nevzpomíná. Kliment se svými spolupracovníky založil v Ochridu literární školu, která navazovala na velkomoravské hlaholské tradice. Naumovi, který působil v Ochridu spolu s Klimentem, připisují někteří slavisté významné dílo *O písmenech*, které vzniklo pravděpodobně těsně po roce 893 a jež údajně napsal pod pseudonymem mnich Chrabr. Jiní slavisté připisují obranu slovanského písma Klimentovi, Joanu Exarchovi nebo dokonce caru Simeonovi. Spisek je považován za první dílo světské povahy v staroslovanské literatuře. A zachovalo se v mnoha pozdějších opisech téměř ve všech slovanských zemích. V dějinách české národní literatury však bohužel nenajdeme o něm ani zmínku.

Do nejstarší slovanské literární tradice bychom měli zařadit také Klimentovu *Chvalořeč o sv. Cyrilu, učiteli slovanského národa*³⁵, v níž vyjádřil svou lásku a svůj obdiv ke svému učiteli.

Jestliže se domníváme, že Metoděj spolu s Klimentem (a možná také s dalšími žáky) jsou s největší pravděpodobností autory nejdůležitějšího díla velkomoravské literární školy, jímž je *Život Konstantinův*, a poté Kliment, Naum a další učedníci napsali *Život Metodějův*, pak bychom je tím spíše měli považovat za všeslovanské polygloty, překladatele a teoretiky překladu, za tvůrce originálních děl, kteří pozvedli slovanské písemnictví na tehdejší nejvyšší evropskou úroveň. Staroslověnština se stala nejen jazykem liturgickým, nýbrž také prvním všeslovanským spisovným jazykem, který se vedle řečtiny a latiny zařadil k tehdejším kulturním jazykům Evropy.

Kromě všeho řečeného, je tu ještě něco, co tvůrce tří literárních škol (velkomoravské, preslavské, ochridské) zařazuje k originálním všeslovanským tvůrcům. Je to mj. překlad *Bible*. Považuji za fyzicky i psychicky nemožné, aby jeden člověk, v tomto případě Metoděj, přeložil během jednoho roku několik tisíc stran a přitom vykonával povinnosti arcibiskupa³⁶.

Musíme připustit, že překlad *Bible* je jak dílem obou bratří, tak také dílem celé družiny jejich dnes pro nás bezejmenných učedníků. Mějme v úvahu, že *Bible* je rozsáhlé dílo žánrově i stylově velmi různorodé a psané dvěma jazyky – hebrejsky a aramejsky. Jsou v ní vyprávění, která vznikala po staletí, je v ní řečnická próza, jsou v ní novely i povídky, his-

³⁵ Vašica, Josef: cit. dílo, s. 303–307.

³⁶ Starý zákon tak, jak ho uznává katolická církev, obsahuje 46 knih, Nový zákon tvoří 27 knih tak, jak byly převzaty z řečtiny. Viz Kol. autorů: *Slovník biblické kultury*. Praha: Ewa edition, 1992.

torický letopis, milostné a meditativní texty, tragické sentence a žalmy, je v ní Píseň písní jako vrcholné básnické dílo, jsou v ní filozofické úvahy, mudrosloví, epištoly, tj. listy nebo dopisy, proroctví i legendy. Se všemi těmi druhy a žánry si poradit a adekvátně je uvést do slovanského kulturního prostředí vyžadovalo nebývalou moudrost, uváženost, obezřetnost a samozřejmě nesmírnou vzdělanost a pracovitost.

Soluňští bratři a jejich žáci získali velmi solidní vzdělání v nejvyšších byzantských školských institucích. A vůbec, byli odchováni anticou a byzantskou literaturou a kulturou. Proto neudivuje, že vznik slovanského písma, společného literárního jazyka pro všechny Slované, tj. staroslověnštiny, veškeré jejich překladatelské i původní dílo stojí na samém začátku byzantsko-slovanského meziliterárního a obecně kulturního společenství, které se začalo formovat již od 2. poloviny 9. století. Staroslověnština, která *měla svou vlastní myšlenkovou, etickou, sociální a výtvarnou barvu, svou grafiku, /.../ jedním slovem svůj vlastní způsob umělecké tvorby*, jak výstižně napsal Miroslav Krleža³⁷, byla po staletí jediným nebo téměř jediným komunikačním prostředkem mnoha slovanských a některých neslovanských národů.

V *Proglasu (Předzpěvu) k čtveroevangelii*, která je nejstarší slovanskou básnickou skladbou, jejímž autorem³⁸ je považován Konstantin-Cyryl, jako by byl stanoven program, cíl jejich velkomoravské mise: *Nahé jsou všechny národy bez knih/ a nemohou zápolit beze zbraně/ s protivníkem našich duší.*³⁹ *Předzpěv* se stal vzorem pro staroslovanskou poezii a dokazoval antické a byzantské tradice, na které navazovali soluňští filozofové a jež se rozvíjely ve slovanském světě po celá následující stáletí.⁴⁰ *Ostatně hagiografické, homiletické, rétorické a jiné byzantské texty i folklorní stereotypy byly výchozím modelem veškeré literární i překladatelské činnosti v areálu Slavia Orthodoxa* – uvedl jsem před deseti lety.⁴¹

³⁷ Krleža, Miroslav: *Kráska je skutečnost*. Praha 2000, s. 188.

³⁸ Předmluvu k čtveroevangelii má ovšem také Učitelnoje evangelije Konstantina Preslavského, které se skládá z hymnu akrostichem Azbučna molitva. Proto se někdy považuje za text Konstantina Preslavského.

³⁹ Vašica, Josef: cit. dílo, s. 140–144.

⁴⁰ Uvedme aspoň: Hauptová, Zoe: *Antické tradice ve velkomoravském písemnictví*. Listy filologické 101, Praha 1978, s. 139–160; Toporov, Vladimir Nikolajevič: „Proglas“ Konstantina Filosofova kak obrazec staroslavjanskoj poezii. In: *Slavjanskoje i balkanskoje jazykoznanije*. Istorija literaturnych jazykov i pis'mennost', Moskva 1979, s. 26–46.

⁴¹ Dorovský, Ivan: *Slovanské meziliterární shody a rozdíly*. Brno: Masarykova univerzita, 2004, s. 13.

Je nesporné, že staroslověnské překladové i originální písemnictví bylo v mnohém závislé na antických a byzantských vzorech (které ostatně ovlivnily pozdější řeckou a římskou literaturu), vycházelo z nich a navazovalo na ně (isosylabismus, dodržení rytmu, eufonie, syntaktický paralelismus aj.). Proto byzantské filozofy obdivujeme, jak dovedli tvořit poetické a citátové efekty jak v překladech, tak také v originálních dílech. Slovanská hymnografie obsahovala anaforický, aliteráčnický, pádový anagramatický i tzv. *modlitební* verš.⁴²

Není sporu o tom, že staroslověnské originální i překladové písemnictví patří do dějin literatury a kultury všech Slovanů. Překlady liturgických a právních textů i originální díla, která Konstantin-Cyril a Metoděj předložili bulharsko-makedonským a velkomoravským Slovanům vzor nadnářečnického, do určité míry umělého, hybridního jazyka byzantského (i římského) křesťanství. Kromě vlastních slovotvorných modelů obsahoval semitismy (hebreismy a arameismy), spisovné a hovorové grecismy i pseudogrecismy, balkanismy aj.⁴³

Z funkčního (nikoli etnolingvistického) hlediska byla staroslověnština nadnárodní (nadetnický) jazyk. Areálně typologicky to byl balkánský jazyk, jenž jistou dobu působil jak v balkánském, tak také v středoevropském (velkomoravském) a istrijsko-dalmatském prostředí.

Jejich tvůrci Konstantin-Cyril a Metoděj a jejich četní žáci jsou jasným příkladem mnohodomých tvůrců. Proto by měli mít své důstojné odpovídající místo jak v národních učebnicích a odborných kompendiích, tak také v národních všeobecných i literárních slovnících. Zarážející ovšem je, že tomu tak není.⁴⁴

Za důležité považují dvě věci. První: Kdyby nebylo Velké Moravy, která požádala o vyslání učitelů k šíření víry a osvěty, nebylo by vytvořeno nové písmo glagolice a později cyrilice, nebyly by překlady

⁴² Tamtéž, s. 90.

⁴³ Tamtéž, s. 91.

⁴⁴ Pouze namátkou: *Kratkaja sovětskaja enciklopedija 1–15*. Moskva 1962–1975; *Slovník spisovatelů. Sovětský svaz, I, II*. Zpracoval kolektiv autorů za hlavního vedení Milana Hraly. Praha: Odeon, 1977; *Lexikon české literatury 1–4*. Praha 1985–2008; *Slovník českých spisovatelů*. Praha: Libri, 2000; *Slovník polských spisovatelů*. Praha: Libri, 2000; aj. V *Příručním slovníku naučném*, II. díl, Praha: nakladatelství ČSAV, 1963, se na pouhých osmi řádcích uvádí pouze Konstantin. Uvádí se mj., že to byl *byzantský učenec, že sestavil slovanské písmo, pravděpodobně hlaholici. Bojoval/.../ za prosazení slovanské liturgie* (s. 595). U hesla Metoděj v III. dílu téhož naučného slovníku se uvádí pouze rok jeho úmrtí, píše se, že to byl *byzantský mnich, který spolu s bratrem Cyrilem zaváděli slovanské písmo a slovanskou liturgii* (s. 127).

textů Starého a Nového zákona do staroslověštiny, ani zákona pro laiky, ani první básnické skladby v staroslověštině, ani četné jiné literární památky.

Druhá věc: Nebýt Balkánu, konkrétně Byzance a bulharské říše, nebyly by literární památky zachráněné a nadále šířené v hlaholici a v cyrilici ve slovanských zemích. Kdyby se nezměnila politická situace na Moravě a kdyby nebyla slovanská liturgie zakázána a její šířitelé vyhnáni, vězněni a prodáváni do otroctví, byli by z nich především významní představitelé **česko-moravsko-slovenské kulturní tradice**. Takto se z nich stali mnohdomí tvůrci, kteří patří všem Slovanům.

Závěr

Z toho, co jsme uvedli, vyplývá, že v českém národním prostředí, mezi historiky, lingvisty a literárními historiky stále panuje jakýsi strach ze slovanství, strach z toho, aby nebyli nařčeni ze slovanofilství nebo dokonce z rusofilství. Přitom si neuvědomujeme, že pokud dojde v rámci Evropské unie k sjednocení Evropy, pak v ní budou Slované i bez Rusů, Ukrajinců a Bělorusů tvořit značnou část obyvatelstva. Již dnes se v ní mluví 23 úředními jazyky a používají se tři abecední systémy – latinka, azbuka a alfabet. Kromě toho je dnes v Evropě více než šedesát regionálních a menšinových jazyků. Měli bychom usilovat o to, aby nejstarší staroslověšské hlaholské a cyrilské památky byly zapsány do světového duchovního dědictví UNESCO. Sjednocující se Evropa posledních desetiletí by měla postupně překonat neblahé dědictví nadvlády, hegemonismu, rivality, europocentrismu, nivelizaci kultur a prosazovat rozvoj národních kultur a mentalit.

